

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

«Της ιστορίας το χρέμα είναι τόσον αναγκαίον και ουσιώδες εις τον άνθρωπον, όσον σχεδόν και ο λόγος... Οι ποιηταί παντός τόπου και παντός χρόνου... απέδειξαν καθαρώς, ότι ύλη του λόγου ευγενεστέρα εις τον άνθρωπον... δεν είναι άλλη παρά η ιστορία»¹. Στις πρώτες περιγραφικές και συνθετικές δοκιμές που αρχίζουν τα χρόνια του ύστερου διαφωτισμού οι συγγραφείς της εποχής, ιστοριογράφοι της παιδείας ή αμερόληπτοι συλλέκτες ονομάτων, έργων και χρονολογιών, συντηρούν την ιστορική της μνήμη².

«Ιστορία των πεπαιδευμένων Ελλήνων» συντάσσει ο Ζαβίρας στα 1804, «Κατάλογο των τυπωθέντων βιβλίων» ο Παπαδόπουλος-Βρετός στα 1854, «Βιογραφίες των εν τοις γράμμασι διαλαμψάντων Ελλήνων» ο Σάθας λίγα χρόνια αργότερα³. Οι σχετικές πληροφορίες συλλέγονται, καταγράφονται και κατατάσσονται με αλφαβητική ή σπανιότερα χρονολογική σειρά και τάξη, χωρίς συστηματική πρόθεση κριτικής ή αξιολόγησης. Στις συγκεντρωτικές, καταλογογραφημένες αυτές ιστορίες, στο έργο των συγγραφέων περιλαμβάνεται και η καταγραφή των μεταφραστικών τους ασχολιών και επιδόσεων, που ορισμένες φορές υπερβαίνουν στην ποσότητα και την ποιότητα τις πρωτότυπες δημιουργικές τους απόπειρες.

Η νεοελληνική φιλολογία, συνώνυμη μάλλον της «γραμματείας» ή της

1. Κ. Μ. Κούμας, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, τ. Α', Βιέννη 1830, σ. κ'.

2. Ο όρος και η έννοια της ιστορίας όταν δεν απουσιάζουν, αφορούν τα χρόνια κατά κυρίως την πολιτική, την τοπική και την ιερά ιστορία, τις ιστορικές βιογραφίες και κατ' εξαίρεση την αφηγηματική εξιστόρηση. Για τις πρώτες απογραφικές δοκιμές των ιστοριών της νεοελληνικής γραμματείας και την ανάλυση των όρων ως προς την ειδική χρήση τους, βλ. Α. Αγγέλου, «Δοκιμές για απογραφή και αποτίμηση της νεοελληνικής γραμματείας στην ευρωχωρία του νεοελληνικού Διαφωτισμού», *Ο Ερανιστής*, 11 (1974), σ. 1-16 [= *Των Φώτων*, Αθήνα, Ερμής, 1988, σ. 337-352].

3. Π.β. Γ. Ζαβίρας, *Νέα Ελλάς, ή Ελληνικόν θέατρον*, Αθήνα 1872· Α. Η. Βρετός, *Νεοελληνική φιλολογία*, τ. Α', Αθήνα 1854· Κ. Ν. Σάθας, *Νεοελληνική φιλολογία*, Αθήνα 1868. «Ονομαστικό Κατάλογο των νεωτέρων Ελλήνων συγγραφέων και μεταφραστών» συντάσσει και ο Ιωσ. δε Κιγίλιας στο *Σχέδισμα Κατόπτρον της νεοελληνικής φιλολογίας*, Ερμούπολη 1846.

«γραμματολογίας»⁴ σχεδιάζεται ή εξιστορείται με βάση τη βιογραφική χρονολογική κατάταξη και την απογραφική αποτίμηση. Σε γενικότερα έργα (όπως εκείνο του Κ. Μ. Κούμα), η διαπραγμάτευση της ιστορίας της ελληνικής παιδείας σχετίζεται άμεσα με την καθολική ιστορία. Η αποδέσμευσή της από τα έργα αυτά και η βαθμιαία απεξάρτησή της από ορισμένα και συγκεκριμένα πρόσωπα γνωστών και διακεκριμένων εκπροσώπων της συγγραφικής τέχνης, συμβαδίζει με την ποικιλία της χρήσης και την ευρυχωρία των περιγραφικών όρων.

Εγκαταλείποντας την οπτική και την πρόθεση του διαφωτισμένου λόγιου-επιστήμονα, ο ρομαντικός συγγραφέας γίνεται κατ' εξοχήν ιστορικός. Ο επεξεργασμένος όσο και υπαινικτικός κριτικός σχολιασμός και η τεκμηρίωση των πληροφοριών, η επισήμανση των τομών, των αλλαγών και των αναλογιών στην εξέλιξη και την ανάπτυξη των ειδών του λόγου καθώς και η συνδυασμένη θεώρηση των φαινομένων στον χώρο της παιδείας, ανανεώνουν την ιστορική προοπτική. Στην *Ιστορία των γραμμάτων* (*Cours de littérature grecque moderne*, 1827· ελλ. έκδ. 1870) ο Ιάκ. Ρίζος Νερουλός συγκαταλέγει στις αιτίες που επισπεύδουν τη διανοητική και ηθική ανάπτυξη του έθνους, την πολιτική κατάσταση, την ακμή του εμπορίου και τους προσανατολισμούς στον χώρο της εκπαίδευσης. Στη δεύτερη από τις τρεις περιόδους που ακολουθούν τα ισάριθμα στάδια της προόδου των γραμμάτων, η διαδικασία της μεταφοράς και της διάδοσης των ξένων επιστημονικών συγγραμμάτων μέσω των μεταφράσεων κυριαρχεί και χαρακτηρίζει τις συνολικές προσπάθειες μιας πεντηκονταετίας (1750-1800).

Αν η κατάκτηση της γνώσης και ο πλουτισμός της γλώσσας αποτελούν για τον Νερουλό τα ασφαλή κίνητρα της μεταφραστικής πρακτικής, για τον Α. Ρ. Ραγκαβή (*Histoire littéraire de la Grèce moderne*, 1877) το ενδιαφέρον και η σημασία της μετάφρασης απαιτούν συνθετότερες προσεγγίσεις. Η μεταφραστική ορμή που διαπιστώνεται τα χρόνια της εθνικής αναγέννησης και της ανασυγκρότησης πριν και μετά την επανάσταση ακολουθεί τον χαρακτήρα της «δημόσιας χρησιμότητας» που προσδιορίζει κάθε δημιουργική προσπάθεια, πρωτότυπη όσο και μεταφραστική.

Εξομοιωμένη με μια σκοπιμότητα και με βασικό κριτήριο επιλογής την ωφέλεια, η μεταφραστική ενασχόληση στοχεύει τα χρόνια αυτά στην οικειοποίηση και την αφομοίωση των προϊόντων που επιταχύνουν τους εθνικούς ρυθμούς οργάνωσης, ανάπτυξης και ολοκλήρωσης και επιτρέπουν την ομαλή και κυρίως έγκαιρη αναρμόνιση της χώρας με τα επιτεύγματα του νεώτερου ευρω-

4. Βλ. σχετικά, Γ. Πανταζίδης, «Φιλολογία, Γραμματολογία, Λογοτεχνία», *Εστία*, ΚΒ' (1886) 545-548 και γενικότερα, Γ. Παπακώστας, «Γύρω από τους όρους φιλολογία, ελαφρά φιλολογία, λογοτεχνία», *Ιγνηλασίες*, Αθήνα, Οδυσσεύς, 1990, σ. 13-27.

παϊκού πολιτισμού στον τομέα της θεωρίας, της γνώσης, της ευνομίας, της διοίκησης και της λογοτεχνίας. Ανάλογες προσπάθειες εκδηλώνονται στον χώρο της γλώσσας και της λεξικογραφίας. Η γλωσσομάθεια (μαζί με την αρχαιογνωσία) είναι η βασική αποσκοπική των λογίων στην πρόθεσή τους να συνδέσουν τη ζωντανή πρόοδο της γλώσσας με τη μεταφραστική δραστηριότητα μιας κοινωνίας σε εξέλιξη. Η παράλληλη προσαρμογή και η απόδοση καινούριων εννοιών και εξειδικευμένων ορολογικών συντελούν στον εμπλουτισμό του εθνικού λεξιλογίου και συμβάλλουν στην κατάκτηση της ευλυγισίας του γλωσσικού οργάνου, υπογραμμίζοντας με τον τρόπο αυτό την αποτελεσματικότητα της αυτονόμησης της μεταφραστικής τεχνικής.

Τα μεταγενέστερα χρόνια οι όροι που διαπραγματεύονται το ερευνητικό τους αντικείμενο αποσαφηνίζονται και σταθεροποιούνται. Η ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας (προς αντικατάσταση του όρου «φιλολογία» και παλαιότερα «γραμματολογία») σχηματίζεται και εδραιώνει τη βασική ερμηνευτική και συνθετική της προσέγγιση κατά εποχές, περιόδους και είδη.

Ο προβληματισμός σχετικά με την ετοιμότητα, την ευστοχία και την επιδεξιότητα του μεταφραστή απέναντι στο ξένο πεζό ή ποιητικό έργο μιας κατά τεκμήριο πλούσιας αν όχι και κυρίαρχης παραγωγής (όπως η ιταλική και αργότερα η γαλλική) αναπτύσσεται στη σύγχρονή μας *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας* (1924-1927) του Η. Βουτιερίδη. Τον συγγραφέα απασχολεί εξίσου η σημασία του μεταφραστικού αποτελέσματος στα μορφικά, τεχνικά και γλωσσικά του χαρακτηριστικά για την ανάπτυξη, την ενίσχυση και την ανανέωση της εθνικής λογοτεχνίας στα πλαίσια μιας στενής όσο και άνισης πνευματικής συνεργασίας και ανταλλαγής. Συστατικό και καθοριστικό στοιχείο της φύσης της λογοτεχνικής παραγωγής, η επίδραση της ξένης πολιτισμικής εισροής, όταν βασίζεται στις στέρεες προϋποθέσεις της παράδοσης και της συνθετικής ευφυίας, ευνοεί και παράλληλα επιτρέπει την πρωτοτυπία, αποδεσμεύοντας λανθάνουσες δημιουργικές δυνάμεις που μπορούν να τροφοδοτήσουν μια αυτοδύναμη πορεία.

Στις ιστοριογραφικές συντεταγμένες καταγραφές των επόμενων χρόνων αναφέρονται στοιχειωδώς οι μεταφραστικές δραστηριότητες κατά είδη και περιόδους συνοδευμένες από γενικότερα σχόλια για τις γόνιμες επαφές μεταξύ του ανατολικού και του δυτικού κόσμου και τα μικτά παράγωγά τους προϊόντα (Α. Καμπάνης, *Ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας*, 1925· Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Στοιχεία Ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, 1936) και επισημαίνεται η ευεργετική επίδραση της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας στην αναζήτηση νέων εκφραστικών μορφών και τρόπων που διαμορφώνονται κατά τη διάρκεια της προσαρμογής ή της αντίστασης της εθνικής λογοτεχνίας σε συγκεκριμένες σχολές, τάσεις ή ρεύματα (Γλ. Αλιθέρσης, *Ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας*, 1938).

Στην πρόθεσή του να μεταφέρει «την αδιάκοπη ανέλιξη των πραγμάτων μέσα σε μια αδιάκοπη αφήγηση», να ακινητοποιήσει δηλαδή τη «ροή του χρόνου» ανασυνθέτοντας από την άπειρη ποικιλία της ζωής την ιστορία της λογοτεχνίας ή καλύτερα των γραμμάτων, ο Κ. Θ. Δημαράς (*Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, 1948-1949*, με πολλές επανεκδόσεις) ξεχωρίζει ως μόνοιμο χαρακτηριστικό της νέας ελληνικής πνευματικής ιστορίας τον «ακριτικό» χαρακτήρα της λογοτεχνίας μας. Από την επαφή με τον ξένο πολιτισμό, ενισχυμένη φαίνεται κάθε φορά η ελληνική ιδιοσυγκρασία: ο ακριτικός κύκλος, η ακμή της Κρήτης, η επτανησιακή σχολή, η εξόρμηση της γενιάς του '80, αποτελούν εύγλωττους μάρτυρες της ικανότητας δημιουργίας νέου στοιχείου από το ξένο και υπογραμμίζουν τον χαρακτήρα της αφομοιωτικής δύναμης του ελληνισμού «που πλάθει ελληνικότητα με κάθε λογής υλικό». Εξασφαλίζοντας την αδιάκοπη ανανέωσή του στις σχέσεις του με τους άλλους, ο ελληνικός πολιτισμός στην προσπάθειά του να αφομοιώσει τα ξένα πρότυπα παρεισάγοντας στοιχεία από τη δική του παράδοση εμπλουτίζει παράλληλα την ιδιότητά του.

Η επεξεργασία των δυτικών πολιτισμικών στοιχείων κατά τη σύνθεση των έμμετρων βυζαντινών μυθιστορημάτων που συντελεί στην εξύψωση της αισθητικής στάθμης και ετοιμάζει την ωριμότητα της κρητικής λογοτεχνίας, η αποφασιστική τροπή προς τη φωτισμένη Ευρώπη και η καινούρια φιλοπερίεργη διάθεση που εκδηλώνεται αργότερα, τα χρόνια της ακμής του ελληνικού διαφωτισμού, με στόχο την κατάκτηση του εξωτερικού κόσμου, η μετακένωση των γνώσεων μέσω του πολύτιμου αγωγού των μεταφράσεων, η προσέγγιση του «καθολικού» πνευματικού ανθρώπου και ειδικότερα η στροφή προς τις φυσικές επιστήμες, η μορφοποίηση της θεωρίας της ιστορίας, η αρχή της νέας γλωσσικής ιστορίας που στηρίζεται στην εξέλιξη της γλώσσας καθώς και οι πρώτες επιδόσεις της αρχόμενης νέας ελληνικής πεζογραφίας, δείχνουν με ακρίβεια την οφειλή του ελληνικού πνεύματος στο ευρωπαϊκό και παράλληλα ενισχύουν τη θέση της νεοελληνικής αφομοιωτικής δύναμης που προσαρμόζει κάθε στιγμή το ξένο στοιχείο στις δικές της πολιτισμικές ανάγκες και εκδηλώσεις.

Παράλληλα με την καθιέρωση της συνήθειας των μεταφράσεων από τις σύγχρονες γλώσσες, αποκρυσταλλώνεται και η ανάγκη ενός μεθοδικού διαγράμματος του επιστητού που θα ικανοποιεί τις εξειδικευμένες απαιτήσεις των νέων προσανατολισμών ενός κόσμου που αλλάζει περιεχόμενο. Από την επιστήμη, τη φυσική γραμματική και την ευγλωττία, στη διαγωγή, τη συμπεριφορά και την κοινωνική σταδιοδρομία, η μεταφραστική κίνηση προσδιορίζει μια συνολική αναπροσαρμογή στα πλαίσια των επαφών με την ευρωπαϊκή παιδεία.

Η ερμηνεία μιας άλλης σημαντικής περιόδου για την ιστορία των γραμμάτων, του ελληνικού ρομαντισμού και της εισόδου στην ενεργό λογοτεχνία μας

της μεταφρασμένης ποιητικής και μυθιστορηματικής (γαλλικής κυρίως) παραγωγής, προϋποθέτει την ανάλογη αφετηριακή θεωρητική προσέγγιση και θεμελίωση: το φαινόμενο καρποφορεί στην Ελλάδα επειδή ανταποκρίνεται σε βασικές πλευρές του ελληνικού χαρακτήρα. Στη μεγάλη σειρά από μεταφράσεις ξένων έργων, που γίνονται αδιάκοπα αισθητές στην παραγωγή της λογοτεχνίας τα χρόνια αυτά, οι εκφραστές και οι κληρονόμοι της ακτινοβολίας του δυτικού ρομαντισμού βρίσκουν πρόθυμους θαυμαστές αλλά και επικριτές. Οι δάνειοι θησαυροί των κοινών τόπων της ρομαντικής έξαρσης προσφέρουν αντίστοιχα τη συνδρομή τους στους επίδοξους μιμητές.

Η διεύθυνση του ξένου στοιχείου στην ελληνική ζωή επισημαίνεται και τα μεταγενέστερα έως τα πιο πρόσφατα χρόνια: ο ελληνικός παρνασσισμός, ο νατουραλισμός, ο συμβολισμός αντλούν το υλικό, το ύφος και την τεχνική τους από τις αντίστοιχες δυτικές κινήσεις αρκικλώνοντας με τον τρόπο αυτό τις πρωτότυπες εκφραστικές τους δυνατότητες.

Αλλάζοντας ριζικά την οπτική της προσέγγισης με την εστίαση του ερευνητικού ενδιαφέροντος από το μεταφραζόμενο έργο στη μεταφραστική διαδικασία, ο Δημαράς εγκαινιάζει ουσιαστικά στην ιστορία των γραμμάτων μας την πρόταση να υιοθετηθεί η μετάφραση ως σχέση μάλλον, παρά ως αποτέλεσμα. Προσωρινά τελικό προϊόν ενός ανοικτού και ισότιμου διαλόγου, η μετάφραση δεν υπακούει τόσο στην αναγκαιότητα της μίμησης ή του εκσυγχρονισμού που θα επέβαλε η αποδοχή της ξένης πολιτισμικής, πολιτικής ή άλλης κυριαρχίας, όσο στην εσωτερική ανάγκη σύνθεσης των δυνάμεων που εκφράζουν την αδιάκοπη ανανέωση και την εθνική ιδιοτυπία.

Ακόμη και αν σχετίζεται με τη λογοτεχνική πρακτική, η μετάφραση δεν αφορά αποκλειστικά τις λογοτεχνικές ή τις αισθητικές και υφολογικές ανάληψεις, αφού μπορεί να ενσωματωθεί οργανικά στην ενιαία κληρονομημένη παράδοση που εμπλουτίζει και να συντελέσει στην πολιτισμική ανάπτυξη της χώρας ή του έθνους υποδοχής, αποτελώντας συστατικό στοιχείο της γενικότερης πορείας ή εξέλιξής του. Χωρίς αυτή τη συμμετοχή του ξένου, που είναι η μετάφραση, η συνολικότερη πολιτισμική δραστηριότητα καλλιεργώντας τη στροφή προς τον εαυτό της θα εξαντλούσε την προσφορά της με την αναπαραγωγή της. Σχέση συγχρονίας ή συνηθέστερα κριτική παρέμβαση του παρόντος στο παρελθόν, η μετάφραση ανανεώνει σταθερά τις πιθανές εκδοχές ανάμεσα στο τελειωμένο (πρωτότυπο) κείμενο και τις πολλαπλές διατυπώσεις του και εκμεταλλεύεται τις γλωσσικές, λεκτικές και συνθετικές δυνατότητες του δικού της συστήματος αναφοράς με τη μεταφορά και ταυτόχρονα την ερμηνεία ενός έργου σε καινούρια και διαφορετικά πολιτισμικά συμφραζόμενα.

Η επισήμανση της ανάπτυξης των δυνατοτήτων αυτών μέσω της μετάφρασης, αναδεικνύεται από τον Κ. Θ. Δημαρά σε βασική αρχή προσέγγισης και κατανόησης κορυφαίων στιγμών στην ιστορία της λογοτεχνίας μας. Πολλά μέ-

νουν ακόμη να μάθουμε από την ιστορία των μεταφράσεων⁵: την ιστορία των μεταφραστών, των έργων και των κειμένων, την ιστορία των ειδών, όσων εισβάλλουν, όπως το μυθιστόρημα, με τη μεταφρασμένη τους μορφή, την ιστορία της ποιητικής σύνθεσης και της αφηγηματικής τεχνικής, σε τελευταία ανάλυση την ιστορία της τέχνης του λόγου. Εξοπλισμένος με τη θεωρία και την κριτική μιας διαδικασίας και μιας πρακτικής που αφορά την αναδημιουργία, την ερμηνεία και τη μεταμόρφωση ενός έργου, ο Κ. Θ. Δημαράς μας έχει δείξει, χρόνια τώρα, πως η μετάφραση μπορεί να γίνει προς την κατεύθυνση αυτή, ένας πολύτιμος συμπαραστάτης.

5. Στην πρόταση του Γ. Π. Σαββίδη που διατυπώθηκε με αφορμή την τρίτη έκδοση της *Ιστορίας του Δημαρά* («Το νέο μας όργανο ιστορικής συνείδησης. Κ. Θ. Δημαρά: *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας...* Τρίτη έκδοση, Ίκαρος 1964 (= 1965)», *Εποχές*, 40, Αύγ. 1966, σ. 168) σχετικά με την ιστορία των μεταφράσεων και την ανάγκη μιας ευρύτερης και λεπτομερέστερης ανάπτυξής της, επανέρχεται και ο Γ. Κεχαγιόγλου, «Οι ιστορίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας», *Μαντατοφόρος*, 15, Μάρτ. 1980, σ. 63.